

О. М. Бойко

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу інноваційної політики, економіки та організації високих технологій ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", Київ, Україна, bhelena@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6567-1679>

**КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
ВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Анотація. Висвітлено одне з актуальних питань в сучасних умовах – імперативи глобальних трансформацій розвитку кластеризації як передумови підвищення конкурентоспроможності підприємств виробничої сфери. Узагальнено міжнародний досвід особливостей функціонування кластерів у процесі глобалізації та його використання в економіці України. Визначено ризики щодо створення та розвитку кластерів. З метою їх усунення досліджено особливості інституційно-правових засад функціонування кластерів та розроблено пропозиції стосовно їх подальшого розвитку в Україні.

Ключові слова: глобалізація, кластер, кластеризація, конкурентоспроможність, інституційно-правове забезпечення.

Літ. 4.

Olena Boiko

Ph. D. (Economics), Senior Research Fellow, SI "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine, bhelena@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6567-1679>

**CLUSTERIZATION AS A PREREQUISITE
FOR ENHANCING COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES
IN THE PRODUCTION SPHERE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF GLOBAL CHALLENGES**

Abstract. The article reflects one of the topical issues in modern conditions - the imperatives of global transformations in the development of clustering as a prerequisite for enhancing competitiveness of enterprises in the manufacturing sector. The international experience of peculiarities of clusters' functioning in the process of globalization and its use in the Ukrainian economy is generalized. The risks of creating and developing clusters have been identified. In order to minimize them, the features of the institutional and legal foundations of the functioning of clusters have been investigated and proposals for further development in Ukraine have been developed.

Keywords: globalization, cluster, clustering, competitiveness, institutional and legal support.

JEL classification: O11, O12, O19.

Е. Н. Бойко

кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела инновационной политики, экономики и организации высоких технологий ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины", Киев, Украина

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Аннотация. Освещён один из актуальных вопросов в современных условиях – императивы глобальных трансформаций развития кластеризации как предпосылки повышения конкурентоспособности предприятий производственной сферы. Обобщены международный опыт особенностей функционирования кластеров в процессе глобализации и его использование в экономике Украины. Определены риски создания и развития кластеров. С целью их устранения исследованы особенности институционально-правовых основ функционирования кластеров и разработаны предложения по их дальнейшему развитию в Украине.

Ключевые слова: глобализация, кластер, кластеризация, конкурентоспособность, институционально-правовое обеспечение.

Інноваційний розвиток економічної безпеки відбувається на основі формування кластерів. Як показує світовий досвід, значна кількість кластерів функціонує на території Італії – 206, Польщі – 161, Франції – 96, України – понад 50, Данії – 34, Німеччини – 32, Нідерландів – 20, Фінляндії – 9.

Метою дослідження є визначення особливостей імперативів глобальних трансформацій кластеризації задля підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Серед кластерних ініціатив економічної безпеки країн ЄС, метою яких є стимулювання розвитку конкурентоспроможних кластерів, виокремимо такі: Європейська група кластерної політики (ЕСРPG), Європейська кластерна платформа (Cluster collaboration platform), Кластерна ініціатива "Європа Інтер Кластер" (Europa Inter Cluster), Європейський кластерний альянс, Ініціатива "Регіони знань" (Knowledge initiative), Європейська ініціатива "Іннова" (Europe INNOVA), Ініціатива "Проінно Європа" (PROINNO Europe), Ініціатива "Кластерної досконалості" (European Cluster Excellence Initiative), Ініціатива "Кластерний розвиток Балтійського регіону" (EstRuClusters Development) [1]. Зауважимо, що з 2008 р. розпочався новий етап розвитку кластерів, який характеризується загостренням глобальної конкурентної боротьби, підтримкою та створенням кластерів світового рівня відповідно до нової стратегії ЄС "Європа 2020".

Згідно зі статистичними даними Європейської кластерної обсерваторії, уряди країн ЄС із 2001 р. реалізують кластерні програми на національному, регіональному та місцевому рівнях. За формування та розвиток кластерів на національному рівні відповідає уряд країни. Однак ініціаторами створення кластерів можуть виступати не лише центральні органи управління "згори донизу" (top-down), а й регіональна влада та місцеві об'єднання підприємців,

які пропонують виконання програм стимулювання розвитку кластерів “знизу догори” (bottom-up). Також поширений змішаний тип створення кластерів (поєднання особливостей двох шляхів “знизу догори” і “згори донизу”).

Учасниками створення та функціонування кластера є: підприємства (організації, фірми), котрі спеціалізуються на пріоритетних видах економічної діяльності; фірми – постачальники товарів/послуг для профільних підприємств; підприємства (організації, фірми), що займаються обслуговуванням галузей загального користування (інфраструктура: транспортна, енергетична, природоохоронна тощо); організації ринкової інфраструктури (консалтингові, аудиторські, страхові, кредитні тощо); некомерційні та громадські організації, об'єднання підприємців, торгово-промислові палати; науково-дослідні та освітні організації; організації інноваційної інфраструктури, інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва; центри й агентства з розвитку підприємництва, регіонального та муніципального розвитку, залучення інвестицій, агентства з підтримки експорту товарів, державні та муніципальні фонди підтримки підприємництва, фонди сприяння кредитуванню тощо. Це дає низку переваг, серед яких: поліпшення робочих відносин між фірмами, залученими до спільних проєктів; підвищення якості виробничого процесу та готової продукції; зменшення витрат на транспортування й швидка доставка товару споживачеві; форсоване поширення технологій та розвиток інновацій усередині мережі кластера; прискорення процесів і зниження транзакційних витрат завдяки наявності довірчих відносин між учасниками кластера.

До інструментів підтримки створення та розвитку кластерів, що широко використовуються у країнах світу, належать: законодавче забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та авторських прав; спрощення процедури оподаткування для підприємств; надання позик, у т. ч. без сплати процентів (Швеція); цільові дотації на науково-дослідні розробки (майже у всіх розвинутих країнах); створення фондів упровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Німеччина, Нідерланди, Франція); надання безоплатних позик, які досягають 50 % витрат на впровадження нововведень (Німеччина); зниження ставки державного податку для індивідуальних винахідників і надання податкових пільг (Австрія, Німеччина), створення інфраструктури та економічного страхування; пряме фінансування (50,0 % витрат на створення нової продукції і технологій у Франції); відстрочення сплати або звільнення від податку, якщо винахід стосується енергоефективності (Австрія); безкоштовне ведення діловодства за заявками від індивідуальних винахідників, надання безкоштовних послуг патентних повірених, звільнення від сплати податку (Німеччина, Нідерланди); запровадження державних програм щодо зниження ризиків і відшкодування ризикових збитків; програми пошуку і залучення іноземних фахівців [2–4].

Прикладом є державна “Інноваційна стратегія науки і розробок та інновацій Естонії 2007–2013 рр.”, основне завдання якої полягало у створенні

економічних кластерів. Також розроблено Програму розвитку кластерів (2008 р.), мета якої – збільшення міжнародної конкурентоспроможності підприємств за рахунок реалізації спільних кластерних проєктів, підтримки кластерів на рівні попереднього (картування спільних інтересів партнерів кластера, пошук необхідних партнерів для співпраці, дослідження можливого співробітництва всередині та поза межами кластера, вивчення міжнародного досвіду його створення та розвитку, пошук партнерів для співпраці, розроблення спільної стратегії розвитку та плану діяльності кластера тощо) й повного (пошук партнерів кластера, проведення досліджень із маркетингу, а також координація спільного маркетингу та розподілу виробничих потужностей, картування необхідного для здійснення спільних заходів людського ресурсу, ініціювання й координація інших спільних проєктів учасників кластера тощо) клопотання.

На відміну від Естонії, у Чехії діє програма “Кластери”, мета якої – створення та розвиток кластерів, зміцнення горизонтальних і вертикальних форм кооперації (постачальник – споживач; науково-дослідний інститут – виробник; оптова – роздрібна торгівля). Кластер повинен обслуговувати не менше 15 самостійних організацій, з яких 75 % займаються виробництвом, торгівлею та наданням послуг. Згідно з програмою більшість учасників кластера (не менше 60 %) є малими та середніми підприємствами.

Стосовно розвитку кластеризації в Україні, то розроблено проєкти нормативно-правових актів щодо формування основ державної політики в цій сфері. Серед них заслуговують на увагу проєкти Концепції створення кластерів в Україні (2008 р.), в якому окреслено перспективи впровадження кластерного підходу в економіці, виокремлено переваги кластерної організації виробництва для вітчизняної економіки, визначено концептуальні засади розвитку кластерів; Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 року (2008 р.), реалізація якої передбачала впровадження моделі кластерної організації промисловості; Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів (2009 р.), чия мета полягала у вирішенні проблем, пов’язаних з асиметрією розвитку регіонів України, відпливом трудових, інтелектуальних та інших ресурсів з прикордонних регіонів, а також відставанням від інших країн Європи за показниками якості життя, рівня інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та розвинутості інноваційного середовища. Подолання цих недоліків передбачалося за рахунок запровадження транскордонного співробітництва у сфері створення та розвитку транскордонних кластерів.

До основних завдань кластерної політики в Україні належать:

- створення та розвиток кластерів (розроблення нормативно-правової бази щодо їх створення та функціонування, зокрема визначення на законодавчому рівні понять “кластер”, “кластерна політика”, “кластеризація”; складання та реалізація державних програм сприяння розвитку кластерів; формування Реєстру кластерів в Україні);

– розвиток кластерних зв'язків та мережевого співробітництва (залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у пріоритетні за видами економічної діяльності кластери; формування й просування кластерних ініціатив; розвиток людського капіталу; економічна освіта суб'єктів кластера та спеціалістів навчальних закладів; фінансування спільних наукових досліджень; створення інформаційного поля для суб'єктів кластера; розроблення програм розвитку постачальників; розміщення державного замовлення на продукцію підприємств кластера; контроль якості продукції і послуг, які постачаються виробниками кластера в рамках програми державної закупівлі; укладання програми розвитку конкурентного середовища; створення інфраструктурного забезпечення кластерних зв'язків; взаємодія місцевих органів влади із суб'єктами кластера; трансфер технологій у кластері; формування співпраці всередині кластера та ін.);

– реалізація Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, котра відкриває можливості отримання донорської фінансової підтримки, залучення кредитних коштів від міжнародних фінансових організацій на програмних принципах;

– збільшення впливу й відповідальності місцевих органів влади та самоврядування в умовах децентралізації стосовно забезпечення розвитку кластерів;

– реалізація ефективної кластерної політики в контексті комплексу заходів щодо суттєвого покращання інвестиційного клімату;

– розроблення моделей використання механізму державно-приватного партнерства з метою залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розвитку кластерів, насамперед забезпечення території необхідною інфраструктурою;

– законодавче визначення механізму створення транскордонних кластерів, що можуть стати дієвим механізмом прискорення євроінтеграційних процесів. Зокрема, укладання на рівні урядів країн – учасниць двосторонніх угод про створення транскордонних кластерів, узгодження стратегій і планів розвитку національних частин транскордонних кластерів. Досвід функціонування таких структур у певних прикордонних регіонах ЄС свідчить про їхній позитивний вплив на соціально-економічний розвиток та міжнародне співробітництво країн-учасниць, стимулювання ділової активності, надходження інвестицій і вирішення проблем зайнятості.

До заходів державної підтримки розвитку кластерів в Україні слід віднести:

- ідентифікацію кластерів у економічному розвитку (моніторинг кластерів);

- підготовку представників державного сектору та ділових кіл (проведення тренінгів і семінарів; складання методичних матеріалів для держслужбовців, підприємців; навчання спеціалістів, котрі поширюватимуть ідеї щодо створення та розвитку кластерів);

- створення некомерційних організацій і комісій із кластерів з метою управління процесом кластеризації (асоціації, центри кластерного розвитку, некомерційні партнерства, агентство з проблем кластерної політики в Україні, комісії з кластерів при Комітеті Верховної Ради України, Міністерстві економіки України та ін.).

Окремим напрямом у процесі кластеризації є Торгово-промислова палата (далі – ТПП) України та регіональні ТПП, які здійснюють низку заходів щодо формування кластерної політики в країні, реалізації конкретних кластерних ініціатив. Це стосується, зокрема, вивчення, узагальнення та поширення світового досвіду розвитку кластерів; проведення різноманітних заходів щодо популяризації сучасних методів організації виробництва, у т. ч. на основі кластерних технологій; залучення до процесу кооперації малих та середніх підприємств. Водночас пропонуємо розширити вказані заходи: продовжити кооперацію ТПП України з регіональними ТПП, діловими асоціаціями, центральними й регіональними органами управління стосовно вдосконалення нормативно-правового забезпечення; активізувати підготовку пропозицій і проектів законодавчих актів щодо розвитку промислового комплексу і підприємництва на основі кластерної моделі; сприяти зміцненню співробітництва влади, науки, бізнесу, виробництва і закладів освіти; забезпечити через навчальні центри ТПП упровадження системи інноваційних програм щодо підготовки й перепідготовки спеціалістів, котрі беруть участь у функціонуванні галузевих кластерів; сприяти поширенню досвіду кластеризації на регіональному та національному рівнях, участі виробничих кластерів у відповідних міжнародних кластерних об'єднаннях.

Створення та розвиток кластерів відіграють важливу роль у формуванні економічної безпеки, оскільки залежно від типів вони сприяють: активізації інноваційної діяльності за рахунок накопичення в кластерах знань комерційного та виробничого характеру; продукуванню інновацій завдяки внутрішній конкуренції між виробниками кластера; прискоренню впровадження інновацій унаслідок співробітництва між виробниками та постачальниками тощо; розвитку високотехнологічних галузей промисловості; зростанню ВВП, податкових надходжень до бюджетів через залучення інвестицій, у т. ч. іноземних, коштів місцевих бюджетів для фінансування інноваційних проектів розвитку технологій та інфраструктури в межах проектів державно-приватного партнерства, взаємне кредитування учасників кластера тощо; активізації розвитку малого та середнього бізнесу в старопромислових регіонах за рахунок формування відносин субконтрактингу (аутсорсингу), відкриття нових зон підприємництва у виробничому ланцюгу кластера; зростанню частки експорту виробленої продукції; створенню унікальних можливостей у підготовці висококваліфікованих спеціалістів поза межами галузевої підготовки (обмін досвідом, центри кластерного навчання та ін.).

На підставі викладеного доходимо таких висновків. Кластери є сучасною формою інтеграції підприємств, здатною підвищувати конкурентні переваги кожної фірми-учасниці. Міжнародний досвід показує високий рівень

ефективності їх функціонування, однак у кожній країні існують особливості кластерного розвитку. Специфікою кластера є отримання синергетичного ефекту, який проявляється у зростанні конкурентоспроможності, а його відмітною рисою є інноваційна орієнтованість. Питання фінансування створення й розвитку кластерів сконцентровані на бюджетних ресурсах або ресурсах інвестора.

Список використаних джерел

1. Sölvell Ö. Clusters: Balancing Evolutionary and Constructive Forces: The Redbook. 2008. 102 p. URL: <http://www.pbkik.hu/download.php?id=14146>.
2. Бойко Е. Н. Кластеры как новая форма конкурентных отношений в современной экономике. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klastery-kak-novaya-forma-konkurentnyh-otnosheniy-v-sovremennoy-ekonomike-1/viewer>.
3. Бойко О. М. Кластери як одна зі спеціальних форм організації інноваційної діяльності України в європейському науково-технологічному просторі. *Інноваційно-інвестиційні процеси в національній економіці та підприємстві*. 2016. № 17. С. 47–54. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/61578>.
4. Бойко М., Михалійченко Г. Кластери як інноваційна компонента економічного розвитку регіонів. 2012. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/download/457/469>.

References

1. Sölvell, Ö. (2008). *Clusters: Balancing Evolutionary and Constructive Forces: The Redbook*. Retrieved from <http://www.pbkik.hu/download.php?id=14146>.
2. Boiko, Ie. N. (2016). *Clusters as a new form of competitive relations in the modern economy*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/klastery-kak-novaya-forma-konkurentnyh-otnosheniy-v-sovremennoy-ekonomike-1/viewer> [in Russian].
3. Boiko, O. M. (2016). Clusters are one of the special forms of organization of innovative activity of Ukraine in the European scientific and technological space. *Suchasni problemi ekonomici i pidpriemnistvo*, 17, 47–54. Retrieved from <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/61578> [in Ukrainian].
4. Boiko, M., & Myhaliichenko, H. (2012). *Clusters as an innovative component of economic development of regions*. Retrieved from <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/download/457/469> [in Ukrainian].